

קריאה, כתיבה, האזנה ודיבור

1. קריאה, כתיבה, האזנה ודיבור.....1
1. שפה דבורה ושפה כתובה.....1
2. בית הספר כקהיליית קוראים.....2
2. דרכי קריאה שונות למטרות שונות ובעולמות שיה שונים.....2
3. לקראת פרשנות הטקסט ונקיטת עמדה כלפיו.....3
4. כותבים לנמענים שונים ולמטרות שונות.....4
5. מלאכת הכתיבה.....5
5. מדברים ומאזינים בבית הספר.....5
6. הצגת נושא בכתב ובעל פה.....6
7. לשון, חשיבה והעצמה.....7

שפה דבורה ושפה כתובה

בית הספר מאפשר התנסויות מגוונות בשפה הכתובה ובשפה הדבורה.

קריאה וכתיבה, האזנה ודיבור הם תהליכים המונחים על ידי החיפוש אחר משמעות והפקתה. בתהליכי ההבנה וההפקה של טקסטים דבורים וכתובים, הקוראים והכותבים, הדוברים והמאזינים משנים עמדות - מקורא לדובר, מדובר לכותב, מדובר למאזין, ממשתתף לצופה. ההבנה וההפקה של טקסטים דבורים וכתובים מתקיימות בקישור מתמיד עם הטקסטים של התרבות.

הקריאה משמשת למטרות שונות כגון איתור מידע, לימוד והעמקה בנושא מסוים, הנאה, הכוונת ההתנהגות האישית, עימות עמדות שונות בנושא הדיון, הבהרת ספקות, הפלגה לעולמות אחרים.

הכתיבה משמשת אמצעי לשימור מידע ולהעברתו, לשחזור של התנסויות, לשכנוע אחרים, ליצירה בעולם הבדיה, למתן ביטוי לדמיון ולפנטזיה, לקיום קשרים בין-אישיים ועוד.

קריאה וכתיבה הן תהליכים המשלימים זה את זה: הקריאה מתעלת את הרעיונות של הקוראים באמצעות הטקסט של המחבר ואילו הכתיבה מאלצת את הכותב לשלוט בתהליך ומובילה אותו לבנות משמעות. בתהליכים אלה נעשה שימוש בסוגי ידע שונים - על העולם, על מערכת הלשון, על סיטואציות קומוניקטיביות, על סוגי טקסטים שונים.

בשלבים השונים של תהליך הכתיבה הכותבים פונים אל הקריאה כדי ללמוד על דרך ההבנייה של הטקסט, על תוכנו ומאפייני הלשון והשיח שלו. בתהליך הכתיבה הכותבים מעיינים בטקסטים כתובים שונים: מילונים, אנציקלופדיות, אטלסים, עיתונים, חוברות, טקסטים מסוגים שונים וכמו כן חומרים אורקוליים או חזותיים. העיון נעשה לפני הכתיבה, במהלכה ואחרי גיבושן של הגרסאות השונות, כדי להתגבר על קשיים שהתעוררו

במהלך הכתיבה, כדי להעריך חלופות שונות, כדי להפיק מידע מסוגים שונים ועוד. ככל שתלמידים מתקדמים כקוראים וככותבים, הם הופכים לקוראים וכותבים ביקורתיים יותר של חומרי הקריאה העומדים לרשותם ושל הטקסטים שהם עצמם כותבים.

קריאה וכתובה מרובות של טקסטים מסוגים שונים מרחיבות את עולמות השיח של הקוראים והכותבים.

במסגרת העיסוק בקריאה ובכתיבה נעשה שימוש נרחב **בשפה הדבורה** שמתעשרת **מיחסי הגומלין עם השפה הכתובה**, תומכת בה ונתמכת על ידה. בסיטואציות של **האזנה ודיבור**, כותבים וקוראים דנים בתוכני הטקסטים, שוקלים שימושים לשוניים ורטוריים ומגיבים לדברי אחרים. התפתחות של דוברים אחראיים, יעילים וביקורתיים מחייבת התנסות במגוון רחב של שימושים בלשון הדבורה.

בית הספר מאפשר התנסויות מגוונות בשפה הדבורה הן במסגרות של תקשורת בין-אישית והן במסגרות של תקשורת בהקשרים פורמליים המייחדת את העשייה הבית ספרית.

בהתנסויות מגוונות אלה הדיבור משמש אמצעי להבעה ולביטוי עצמי, להתמודדות עם העולם, לפיתוח גישה ביקורתית כלפי המציאות, לרכישת ידע, להידברות ולניהול חיים בצוותא. התנסויות אלה מזמנות מפגש עם תרבויות וקהליות שיח שונות בחברה רב-תרבותית ורב-לשונית.

בית הספר כקהיליית קוראים

בית הספר מאפשר לתלמידים להיות קוראים פעילים ולנהל משא ומתן עם טקסטים בעלי ערך עבור הקהילה הקרובה ועם טקסטים המייצגים את החברה ואת התרבות בקהילה הרחבה יותר. בסביבה התומכת בקריאה מתקיימות אינטרקציות חברתיות המגבשות את קהיליית הקוראים. בסביבה פעילה זו תלמידים משתפים אחרים בקריאה, מורים ותלמידים קוראים בקול טקסטים מסוגים שונים, ותלמידים לומדים לבחור טקסטים לקריאה על ידי התייחסות למידע ולהמלצות של קוראים אחרים.

פנייה **לספרייה הכיתתית** למטרות שונות, ביקור סדיר **בספרייה** הבית ספרית, השכונתית או העירונית כדי לאתר מקורות מידע ולשאול ספרים לקריאה והשתתפות באירועים הקשורים בקריאה - כל אלה פעולות המחזקות את הממד החברתי של הקריאה ותורמות למעורבותם של התלמידים בקהיליית הקוראים.

דרכי קריאה שונות למטרות שונות ובעולמות שיח שונים

בעקבות התנסות מגוונת ומרובה בדרכי קריאה שונות, משתכללת בבית הספר יכולת הקוראים לבחור את דרך הקריאה המתאימה לסוגי הטקסטים מעולמות השיח השונים, על פי המטרות והנסיבות השונות של הקריאה.

- **הקריאה הדמומה** מתרחשת במרחב האישי של הקוראים, באינטימיות ובהקשבה פנימית.
- במסגרתה הקוראים מפיקים מידע, בונים תובנות וחווים חוויות אסתטיות ורגשיות.
- **הקריאה הקולית לפני קהל** מטרתה לשתף אחרים בטקסטים מעולמות השיח השונים.
- בקריאה הקולית של טקסטים מעולם השיח העיוני, מעולם השיח של התקשורת הבין-אישית ומעולם השיח של תקשורת המונים, יכולים תלמידים לשתף אחרים במידע, בטיעונים, בהוראות ובסיפורים.

- **הקריאה הקולית** של יצירות ספרות ושל טקסטים מהמקורות היהודיים היא דרך להעביר חוויה אסתטית ורגשית ולבטא פרשנות לטקסט. קריאה זו מאפשרת להבחין באמצעים המעניקים מוזיקליות ליצירה, לבטא את מרכזיותם של הקצב והמצלול וללמוד על תרומתם של כל אלה למשמעות הטקסט.
- הקריאה הדמומה והקריאה הקולית דורשות יצירת מרחבים בבית הספר שבו יוכלו הקוראים להתייחד עם הטקסטים או לשתף אחרים בקריאתם.

קריאה בהמשכים, הן בקריאה דמומה והן בקריאה קולית, היא דרך הקריאה הרווחת של טקסטים ארוכים, ובייחוד של טקסטים מעולם השיח של הספרות.

קריאה בהמשכים של יצירות ספרות ארוכות לפני התלמידים על ידי המורים מטפחת את הרגלי הקריאה ומעודדת תלמידים להמשיך לקרוא.

כל דרכי הקריאה האלו - **הקריאה הדמומה, הקריאה הקולית והקריאה בהמשכים** - יכולות לשרת מטרת שונות כגון: איתור והפקה של מידע, חוויה אסתטית ורגשית, הבהרת עמדות וטיעונים ועוד.

על פי מטרת הקריאה יקבעו הקוראים האם להשתמש בקריאה מהירה, בקריאה בעיון או בקריאה חוזרת.

בקריאה מהירה עוברים הקוראים במהירות על הטקסט כדי להתרשם התרשמות כללית מתכניו, כדי לבדוק האם הטקסט מתאים למטרת הקריאה ויש טעם להמשיך ולקרוא בו או יש צורך בקריאה מעמיקה.

הקריאה בעיון משמשת את הקוראים להפקת מידע, לשיחזור השתלשלותם של טיעונים, לחשיפת משמעויות או לשם ביקורת והערכה.

קריאה בעיון כוללת גם את קריאתו של הטקסט בזיקה לטקסטים אחרים. בדיאלוג שבין טקסטים מתחדדת הבנתו של כל טקסט וטקסט ומשתקף השיח שמתקיים בין הטקסטים של התרבות.

לעתים הקוראים קוראים את הטקסט או קטעים ממנו **בקריאה חוזרת** בגלל קשיים בהבנתו, או כשרוצים לקרוא שוב טקסט אהוב או מעניין במיוחד.

לקראת פרשנות הטקסט ונקיטת עמדה כלפיו

במהלך קריאת הטקסט הולכת ונבנית הפרשנות האישית של הקוראים ומתגבשת עמדה כלפיו. בתהליך זה הקוראים **מעלים השערות** לגבי הטקסט שהם עומדים לקרוא על פי התנסויותיהם בעולם השיח של הטקסט, על פי ידע קודם על הכותב, על הסוגה ועל הנושא, על פי התנסויות אישיות וכמו גם על פי איורים, כותרות ועיצוב.

תוך כדי ההתקדמות בקריאה, **בהבנת המשמעויות הגלויות והסמויות** ההולכות ונבנות, הקוראים משנים, מחזקים או דוחים את השערותיהם, כשהם נעזרים בידע שנרכש בקריאתם ובכתיבתם של טקסטים אחרים.

משמעות הטקסט הולכת ונבנית **בשיחה עם קוראים אחרים**, והיא הולכת ומתרחבת **בקישור עם טקסטים** אחרים של התרבות.

אם הקוראים **מזהים קשיים** בהבנה הם לומדים להיעזר בכלל רכיבי הטקסט, בספרי יען כמו מילונים, בקוראים מיומנים ועוד.

בתהליך הקריאה **מזהים הקוראים את הקולות השונים** שבטקסט: הקוראים מבחינים בקולות של הדמויות השונות ובקולו של המספר בטקסטים הספרותיים ובטקסטים מהמקורות היהודיים; הם מבחינים בין דברי הכותב לבין דברים המצוטטים בטקסטים מעולם השיח העיוני ובעמדות הבאות לידי ביטוי בטקסטים מעולם השיח של תקשורת ההמונים.

הקוראים מבחינים בין נקודת המבט האישית לבין נקודת המבט של הכותב ומגבשים **עמדה ביקורתית** כלפי העמדה המיוחסת לכותב על פי העולה מן הכתוב.

בשיחות ובדיונים בכיתה, נוצר **מפגש בין פרשנויות שונות** לטקסט, מפגש זה תורם לעיצובם של קוראים, דוברים ומאזינים המכבדים את פרשנויותיהם של אחרים.

כתיבה – נמענים ומטרות

כותבים לנמענים שונים ולמטרות שונות

לכל כתיבה יש נמען אחד או כמה נמענים. בבית הספר כותבים התלמידים **למגוון של נמענים** מוכרים או בלתי-מוכרים, ישירים או עקיפים **ולמטרות שונות**: ליידוע, לטיעון ולשכנוע, להפעלה, לשיתוף בסיפור, במחשבות וברשמים.

תלמידים כותבים כתיבה אישית כשהם רוצים להבהיר לעצמם מחשבות ורשמים. תלמידים כותבים כדי לשכנע אחרים בטיעונים שונים בנושא או בסוגיה מסוימים. תלמידים כותבים גם כדי ליידע את המורה או את חבריהם לגבי נושא שנלמד או נחקר.

הכותבים משערים השערות לגבי מה שהקוראים יודעים או אמורים לדעת, חושבים או מאמינים. הם בוחרים את התכנים, את ארגונם, את האמצעים הלשוניים והרטוריים ואת אוצר המילים שישירתו את מטרת הכתיבה תוך התחשבות בנמענים.

גם בכתיבה מתקיימת זיקה מתמדת בין טקסטים שהכותבים קראו וכתבו אותם לבין הטקסטים ההולכים ונכתבים על ידם.

בסיטואציות של **למידה** משמשת הכתיבה כדי **לעבד ולשמר מידע**: תלמידים רושמים בקצרה ובבהירות את המידע בלי לאבד את הקשב בהאזנה לטקסטים דבורים, כותבים את הרשמים האישיים על הנשמע, מארגנים טקסט דבור כטקסט כתוב, ממזגים בין טקסטים, מסכמים נושא לימודי, מארגנים נושא בכתב להצגתו בכתב או בעל פה ועוד.

אחד מתוצרי הכתיבה הנפוצים בבית הספר בסיטואציות של למידה הוא הסיכום. הסיכום הוא פעולה מורכבת ויש לה חשיבות רבה להתפתחותם של לומדים עצמאיים. פעולת הסיכום כוללת בחירה, קביעת היררכיות וארגון רעיונות. על הכותבים לאתר בעת הסיכום את גרעיני הנושא בטקסט, לבחור ולדרג את המידע מבחינת נחיצותו או חשיבותו.

מלאכת הכתיבה

תכנון הכתיבה מחייב את הכותבים להתחשב בקוראים אפשריים ובמטרות הכתיבה ובהתאם לכך לשקול דרכים שונות כיצד לפתוח את הטקסט, כיצד להציג את הנושא וכיצד למשוך את תשומת הלב של הקוראים לאורך הכתיבה.

בשלב התכנון בוחרים את המספר, מחליטים לגבי הצגת הדברים מנקודת מבט אחת או מכמה נקודות מבט וכן בוחרים את הדרך שבה תתבטא עמדתו האישית של הכותב.

בכל סוגיות התכנון יכול הכותב לדון עם אחרים - עמיתים, מורים ומבוגרים אחרים.

הטיוט הוא פעולה חיונית במלאכת הכתיבה. פעולה זו הנועשית על ידי כותבים מיומנים, מאפשרת לבדוק ולבחון את הטקסט המתהווה ולבצע בו את השינויים הנדרשים.

הכותבים בוחרים את הטקסט על פי מידת התאמתו למטרותיו ולנמענים ועל פי הביטוי שהוא נותן לדעות ולרעיונות שהכותבים תכננו להביע; למשל, האם כל פרטי המידע הכלולים בטקסט קשורים לנושא ומובאים בצורה מקושרת ולכידה כשמדובר בטקסט למטרות מידוע, האם הוצגו לפני הקוראים הטיעונים הדרושים לשכנוע, האם ההוראות שנוסחו בטקסט המיועד להפעיל אחרים מנוסחות בבהירות, האם אוצר המילים הולם את מטרות הטקסט ומתאים לנמעניו.

בשלב זה שוקלים הכותבים מהו העיצוב המתאים ומקפידים על בהירות הכתב והגשה ראויה של הכתוב.

התייעצות ודיון על הטקסט המתהווה עם אחרים ועיון במילון ובמקורות אחרים על פי הצורך, תורמים לשכלולו של הטקסט בשלב זה.

בתהליך הכתיבה משתמשים הכותבים בידע שלהם על **מוסכמות הכתיב, הכתב והפיסוק** ומשפרים ומשכללים אותו. הם נעזרים במילונים, בכלים אלקטרוניים, למשל תזאורוס או "בודק שגיאות" במחשב, הם פונים למורה או לכותב מיומן אחר ועושים רפלקציה על הידע הלשוני.

תפקיד המורה הוא לאתר ספקות ובעיות חוזרות, לעזור לתלמיד לפתור אותם על ידי הצגת סיטואציות המזמינות התבוננות וחשיבה על הלשון לצד ההוראה השיטתית של הנושאים הלשוניים.

מדברים ומאזינים בבית הספר

בהבנה ובהפקה של טקסטים דבורים ברמות שונות של פורמליות משכללים התלמידים את **כישורי ההאזנה והדיבור** כדי שישמשו אותם בהמשך לימודיהם ובמערכת הקשרים החברתיים שיפתחו בעתיד. תלמידים

משוחחים בבית הספר עם מגוון רחב של שותפים: עם ילדים בני גילם ובני גילם אחרים, עם מורים ומבוגרים אחרים. תלמידים מאזינים ומדברים בסיטואציות של תקשורת בין-אישית ובהקשרים פורמליים של למידה המייחדים את בית הספר. הדיונים וההתייחסויות בעל פה קשורים לנושאי הלימוד, לחיי בית הספר, לניתוח אקטואליה או לרגשות שכל הנושאים הללו מעוררים אצל התלמידים. כל אלה מתנהלים בזוגות, בקבוצות קטנות או במליאת הכיתה. תלמידים ומורים דנים בעל פה בדרכי הכתיבה והקריאה, מחליפים חוויות ומגבשים תובנות בעקבות קריאה, חושפים ונחשפים לפרשנויות שונות לטקסטים כתובים, דבורים ונצפים. במכלול התהליכים הללו **מקדמת השפה הדבורה את שפה הכתובה ונתמכת על ידה.**

מידת התכנון של השפה הדבורה משתנה לפי ההקשר, מטרת התקשורת ויחסי הדובר עם קהלו. כאשר הנסיבות הן פורמליות, נחוץ תכנון מוקפד יותר: הדוברים צריכים לשקול מה ייאמר, כיצד יתאימו את הנאמר לרמת הידיעות של המאזינים, כיצד ישמרו על רציפות וסדר של הדברים הנאמרים.

כדי שתלמידים ילמדו **להציג נושא או סוגיה לפני קהל**, עליהם להתנסות בהקשבה לדוברים שונים המציגים כל מיני נושאים. ההקשבה, ניתוח הטקסט הנשמע ותגובותיו של השומע הם חלק בלתי נפרד מתהליך הצגת נושא על ידי התלמידים עצמם.

כדי להכין כהלכה את הצגת הנושא קוראים חומר רלוונטי לנושא הנבחר, מארגנים ומעבדים אותו בהתאם למטרות ולקהל היעד ועל פי הזמן העומד לרשות התלמידים- הדוברים.

הפקת טקסטים דבורים כדי לשתף אחרים בנלמד מחייבת ארגון היררכי של הידע שנרכש, החלטה על החלוקה הפנימית של הטקסט, שיקול דעת לגבי אוצר המילים המתאים לנושא ולידע הקודם המשוער של השומעים או הקוראים. הקריאה והכתיבה תומכות בפעולות אלה.

במהלך ההצגה שומרים על קשר עם הקהל ומודעים לצרכיו, מאפשרים שאילת שאלות ומסיימים בסיכום הדברים.

כדי **לתאר** בעל פה תהליך, מקום או חוויה שאינם מוכרים, בוחרים הדוברים את פריטי המידע ומארגנים אותם כך שהשומעים יוכלו לקבל תמונה בהירה ומדויקת של המתואר.

כדי **לשתף אחרים בטקסטים כתובים**, דבורים או נצפים שאינם מוכרים להם, מקפידים הדוברים על נאמנות מרבית לטקסט המקורי ובעת הצורך כוללים את עמדתם או הערותיהם בצורה ברורה ומובחנת.

הדין והוויכוח בהקשרים לימודיים תורמים ידע, נקודות מבט ומיומנות לפעול בסיטואציות מעין אלה, בתפקידים שונים ובאינטרקציות חברתיות שונות. הדין והוויכוח מצריכים קריאה רבה והקשבה לטקסטים דבורים, ארגון הטיעונים בכתב או בעל פה, הצגתם כדי לשכנע ושמירה על כללי השתתפות שנקבעו מראש. ניהול דיונים וויכוחים כחלק בלתי נפרד מהעשייה הבית ספרית תורם לכיבוד דעותיו של הזולת.

הצגת נושא בכתב ובעל פה

כדי שתלמידים ילמדו להציג נושא או סוגיה לפני קהל, עליהם להתנסות בהקשבה לדוברים שונים המציגים כל מיני נושאים.

ההקשבה, ניתוח הטקסט הנשמע ותגובותיו של השומע הם חלק בלתי נפרד מתהליך הצגת נושא על ידי התלמידים עצמם.

כדי להכין כהלכה את הצגת הנושא קוראים חומר רלוונטי לנושא הנבחר, מארגנים ומעבדים אותו בהתאם למטרות ולקהל היעד ועל פי הזמן העומד לרשות התלמידים- הדוברים.

הפקת טקסטים דבורים כדי לשתף אחרים בנלמד מחייבת ארגון היררכי של הידע שנרכש, החלטה על החלוקה הפנימית של הטקסט, שיקול דעת לגבי אוצר המילים המתאים לנושא ולידע הקודם המשוער של השומעים או הקוראים. הקריאה והכתיבה תומכות בפעולות אלה.

במהלך ההצגה שומרים על קשר עם הקהל ומודעים לצרכיו, מאפשרים שאילת שאלות ומסיימים בסיכום הדברים.

לשון, חשיבה והעצמה

בקריאה ובכתיבה של טקסטים מסוגים שונים ובהשתתפות בסיטואציות מגוונות של דיבור והאזנה בדרגות שונות של פורמליות, התלמידים מפתחים מודעות ליחסים שבין השימושים הלשוניים לבין המציאות. מה שנאמר ומה שנכתב בטקסטים ודרך האמירה או הכתיבה משקפים תפיסות עולם, מטרות גלויות וסמויות שהכותבים או הדוברים מבקשים להשיג באמצעות הטקסט ושהקוראים והשומעים מתבקשים לפענח.

אגב השימוש בלשון בהתנסויות בשפה הכתובה והדבורה, תלמידים מפתחים חשיבה ביקורתית לגבי המסרים הכתובים והדבורים, חשיבה שמעצימה אותם כאזרחים וכבני אדם חופשיים.